

C S O D Á L A T O S A R A T Á S

Szanatóriumban ismerkedtem meg az alábbi történet hőseivel, ahogy ezt mondani szokták. Csendes, egyszerű ember volt, aki nemigen beszélt és éppen azért fértünk meg olyan jól, mert magam se vagyok túlságosan beszédes.

Egyik nap levelet hozott számára a pósta. Sűrűn olvassgatta. Elővette, forgatta, olvasta, aztán elrakta. Később megint a kezébe vette és megint nézegette, ült az ágyán és gondolkozott. Napok múltak, de ő minden nap előszedte néhányszor ezt a levelet és belemélyedt. Míg olvasta, ajka mozgott, mint az olyan embereknek, akik ritkán olvasnak.

Megint elmúlt néhány nap, mikor egyszer — az ágyban feküdtünk mind a ketten és szokásunk szerint hallgattunk — megszólalt. Megkérdezte, mit gondolkod, mennyit érhet négyszáz svájci frank. Nem tudtam, de gondoltam, talán harminc-negyvenezer dinárt. Meg volt elégedve. Szép pénz. Még hozzátette, hogy bátyja a háború után, vagy még a háború alatt valahogy Svájcba került és ott meghalt. Nos, pár hónappal ezelőtt a svájci Vöröskereszt egy karórát és négyszáz svájci frankot küldött a cazini járásbíróshoz, mert családjuk valaha a cazini járás területén élt. Ott volna hát a pénz is, meg az óra is letétben a bíróságon, azonban nem mehet a dolgokért, amíg a sanatórium el nem bocsátja, ami ki tudja, mikor lesz?

Talán két hét múlva újra megpendítette ezt az örökséget. Nem érti az eljárást. A cazini járásbíróshoz értesítette, hogy már folynak a kihallgatások és, mint a többi érdekeltet, őt is ki fogják hallgatni. Miféle érdekeltekről szól az az írás?

Megmagyaráztam neki, hogy a bíróság a bátyja minden közelebbi rokonát kihallgatja, mert csak így állapítható meg, ki az örökös?

Az örökös? Más örökös nem létezik, mint ő. Rajta kívül most már senki sem él a családból. Míg bátyja élt Svájcban, ketten voltak, de mióta ő is meghalt, egyedül maradt. (Rövid szünetet tartott, mielőtt folytatta. Azt hiszem, azon gondolkozott, folytassa-e egyáltalán? Végül mégis elszánta magát.) Igen, még negyvenegyben leölték az egész családot.

Hát akkor, — mondtam, — csupán be kell bizonyítania, hogy bátyjának elpusztult rajta kívül minden hozzátartozója és meg fogja kapni a pénzt is, meg az órát is.

Meghökkent. Hogy lehet ezt bebizonyítani? Tanúkkal? Hm. Ki tudja, van-e tanú? Nem hiszi, de nem is volt Boszniában negyvenöt óta. Akkor volt utoljára Talinban.

Azt indítványoztam, hogy ha majd felgyógyul, utazzon oda és érdeklődjék szemtanúk után.

Elővett valami iratot és nézegette. Sokáig. Aztán szépen összehajtotta, beledugta éjjeli szekrénye fiókjába. Csak akkor válaszolt.

— Ott nincs semmi. Oda én nem megyek többet.

— Várjon, — mondtam, — anélkül nem kaphatja meg az órát és a pénzt.

— Annyira nem fontos, — válaszolta. — Gondoltam lesz valami emlékem, meg talán vettem volna egy tehenet is, de nem olyan túlságosan fontos. Oda én nem megyek többet...

Aztán megmagyarázta, miért nem akar Talinba menni soha többé és közben elmondta egy csodálatos aratás történetét.

Milyen szépek voltak a mi gabona földjeink... Nem tudom, más hogy van vele, de én nem tudom megszeretni a bácskai síkságot olyan igazán. Biztosan jobb a föld, mint a miénk volt, de ha jól megrágyáztuk a szántót a völgyben, meg a lejtőn, termett ott olyan kukorica, mint a világ. Csak, mondom, minden évben meg kellett jól trágyázni. Az meg nem volt olyan nehéz dolog, hiszen volt lovunk, tehenünk, birkánk, kecskénk elég. Alom is akadt az erdőn bőven. Nem volt nagy erdők, de száz dunum nem is kevés és termett ott annyi páfrány, hogy csak győztük hordani, aztán falevél, meg maradék buzaszalma, szóval ilyesmiben nem volt hiány.

Persze, ki hallotta valaha a mi falunk nevét? Ismerték, mondjuk, Krupán, meg Cazinban, de biztos, hogy Petrovácon már nem mindenki tudott róla. Ha még az Úna mellett feküdt volna, de néhány kilométer választott el bennünket a folyótól... Az Úna... Oda jártak mosni az asszonyok. Mikor eljött az ideje, ezt ők már tudták, dézsába rakták a szennyes ruhát, felpakoltuk a kocsira és vittük a folyóra. Aztán haladtunk tovább asszonyok nélkül a városba. Estére, vissza felé jövet, már vártak bennünket a kimosott holmival. Az én feleségemről beszélek, meg a bátyám feleségéről. Anyám nem járt a folyóra. Mióta bátyám, meg én megházasodtunk, nemigen járt sehova hazulról. Együtt éltünk ugyanis mindannyian. Első sorban anyánk, aztán a bátyám, a feleségével és két kisgyerekével, meg én a feleségemmel és a gyerekekkel. Mert nekünk öt gyerekünk volt. És ez a sok nép mind egy család volt.

Mit mondjak rólok? Apám még az első világháború idején, amikor bátyám és én egész kis gyerekek voltunk, elesett a harctéren, így aztán anyánk özvegy lett és az is maradt. Nem mintha nem lett volna kérője. Volt, nem is egy. Mesélték a mi falunkból, hogy egyiket-másikat fegyverrel zavarta el a háztól, puskával, mert puskára szükség volt. Részben a farkasok miatt, de az utonállók és betörők miatt is. Sokszor éreztem, hogy az lett az oka mindennek, hogy azt a puskát magammal vittem. Ha nem hallgatok rá és ott hagyom nála a fegyverét, talán sok minden másképpen végződött volna.

Előbb csak egyedül dolgozgatott, aztán hát mi is kezdtünk segíteni neki, a bátyám, meg én. Nem volt ugyan nagy a gazdaságunk, de mégis, az erdőn kívül harminc dunum szántót kellett minden évben termőben tartani. Ő öregedett, nehezedett, szükségünk volt egymásra és szeretünk egymást.

Ahogy múlt az idő bátyám megházasodott és akkor mindjárt könnyebb lett. Többen voltunk, többet tudtunk dolgozni. Különösen az első néhány évben, mert a gyerekek csak jóval később születtek.

Bátyám, az, aki most Svájcban meghalt, azt hiszem a világ legderekabb embere volt. Nem tudom, kit szeretett jobban: anyánkat-e, feleségét, gyerekeit, vagy engem. Lehet, hogy egyformán szeretett mindannyiunkat. Ilyen volt ő: sokszor mondta: — Eriggy kicsit a városba, mint a többi legények. Ne törődj a munkával, majd elintézem. Hanem ne gyere haza egyedül.

Abban az időben sűrűn leskelődtek betyárok az egyedül járó emberre és ha birták, bizony pőrere vetköztették.

Megígértem, hogy úgy lesz, ahogy mondja, de azért, ahányszor csak bementem Krupára, éccaka derekán elébem jött jó darabot, mert nem

volt biztos benne, megfogadom-e amit ígertem. Akkor is így tett, amikor már régen házas ember volt.

Miköz arról lett szó, hogy én is asszonyt hozok haza, elhatároztuk, hogy megújítjuk az öreg házat. Illetve ő határozta el anyánkkal együtt, én meg csak örültem neki. Nem magam, hanem inkább Eprecske miatt. Így hívták a feleségemet.

Eprecske... A haja olyan volt, mint ősszel a bükkfa levele. Szeme pedig hasonlított Seila szemére... Ez a kicsikónk volt abban az időben... Nna... Most már mindegy...

Szóval megújítottuk a házat. Első sorban kiköveztük a pince két belső falát, amit tán még a dédapám vájt a hegybe. Nagyobb ablakokat is tettünk rá és kiszélesítettük a bejáratát. Kellott. Az állatok szaporodtak, hát nagyobb, jobb helyre volt szükségünk és az se ártott, ha Eprecske nem vakoskodik, míg reggel és este megfeji a tehenet. Aztán a padozatot kettőztük meg. Fundamentumnak magam választottam ki az erdőn a gesztenyefákat. Olyanok ezek a gesztenyék akár száz évig, mint a vas. A kora tavasz nagy része ezekkel a dolgokkal telt el, mert úgy terveztük, hogy husvét után tartjuk az esküvőt és addigra mindennek késznie kellett lennie.

Eprecskét nem Talinban ismertem meg, hanem Pernóban egy mulatságon. Szülei nem éltek és nagynénje vette magához még kisgyerek korában. Nála lakott. Perno egyébként ugyan olyan falu volt, amíg volt, mint Talin, a cazini úton. A harmadik falu, Csojluk, határos volt Tallinnal is, Pernoval is, s valahogy háromszög alakban feküdtek. Ennek a háromszögnek a közepe táján volt a vendéglő és a bolt, de mivel közelebb esett Pernohoz, úgy tekintettük, hogy oda is tartozik. Hát itt ismerkedtem meg Eprecskével. Akkor már leszolgáltam a katonaságot és mivel megkedveltük egymást, nem volt mire várni.

A mi életünk nem volt nagyon változatos. Tavasztól őszig sok a munka a föld körül. Szántás, vetés, kapálás, aratás, trágyahordás. Piacra is kell járni, mert szükség van pénzre is. Egyébként nemigen történt az emberrel semmi különös. Őszen kezdődik az erdőirtás. Fát kell készíteni, mert a tüzelővel nem lehet takarékoskodni. Igaz, nem is volna miért, terem elég, csak idővel, meg erővel győzze az ember. Télen aztán, mi, emberek, ráértünk. Az asszonyoknak akkor se volt hijján a tenni-való. Annak a sok népnek fonnai, szóni, varrni. Akadt munka szakadásig. Naponta kenyeret sütni, főzni az ételt, darálni a kukoricát, mert hát az úgy jó, ha melegiben örölik, sütik, főzik.

Olyankor, télen, elmentünk néha Eprecskével Krupára is. Elkisért a vásárra. A gyerekekre anyám vigyázott, mi pedig vittük a városba az eladó holmit: öreg birkát, malacokat, esetleg, — ha meg voltunk szorulva, — akár egy hordócska kajmakot is. Mert rossz esztendőben, ha mégis kellett egy-két ujjas, előfordult, hogy eladtunk valamit belőle és hát ilyenkor kevesebb jutott a főtt kukorica mellé. (Milyen vigyázva rakták pedig az asszonyok a tejet három felé, szedték róla a fölt és rakták dézsába, hogy vastag lett, mint a fagyott hó. Nehéz szívvel egyeztek bele, hogy megváljanak ettől a kinstől.)

Eprecske kitűnően tudott kereskedni. Két dolgot tudott egyébként is jobban, mint más. Ha ő készítette a levacsát, mindenki megnyalta a szája szélét. Ez volt az egyik. És senki nem tudott tőle jobban alkudozni. Ez volt a másik. Ha vásárolt valamit, csépelte, mint a bokrot az eladónak, ha meg eladott, agyba-főbe dicsérte és kijelentette, hogy a szívé-

ből tépi le. Ő találta ki, hogy tavasszal, mikor a gesztenyevermet felbontottuk, eladhatunk a gesztenyéből, ha soknak találjuk.

Bátyám véges végig a földet túrta. Nagy, behemót ember volt, nagyobb, mint én, pedig én se vagyok Babszem Jankó. Felesége anyáknak segített főzni, fejni, meg az állatokat rendben tartani.

A gyerekekről nincs sok mondanivalóm, már említettem, nekem öt családom volt, bátyámnak kettő. Kicsik voltak még... akkor.

A baj tulajdonképpen harminckilencben kezdődött. Bátyám is, én is bevonultunk katonai szolgálatra. Én ugyan csak két hónapot maradtam. Ő azonban majd fél esztendőig oda volt és így alaposan megszaporodott a munka. Akkor már elkezdődött a háború. A mi házunkban sose politizált senki, de azért tudtuk. A következő évben megint bevonultunk, no szerencsére nem egyszerre. Előbb én, aztán a bátyám, mikor én hazajöttem, s mégis, az élet most már megváltozott, nem volt olyan nyugodt, beosztott, mint azelőtt. Azelőtt nálunk mindenki jókedvű volt, most meg sokszor nagyokat hallgattunk. Nyitott szemmel, sokszor feküdtem álmatlanul Eprecske mellett, aki fél éccakát sóhajtozott. Anyánk morcos lett. Nem szerette ezeket a behívásokat. Nem tehetünk róla, mégis, úgy nézett ki, mintha ránk haragudott volna, amiért mindig be kell vonulnia, hol egyik, hol másik fiának.

Persze, a következő évben se maradtunk otthon, de ez már negyvenegy volt. Még februárban elmentünk, s mivel ez nem dologidő, még gondoltuk, hogy na, mire a munka elkezdődik, itthon leszünk.

Szépen elbúcsúztunk Eprecskétől, meg a gyerekektől, az én legidősebb fiam akkor volt hét éves és elmentünk. Bátyám Otocságra, én Szarajevóba.

Elmult a február, azután a március és mi napról-napra gyakorlattoztunk, elgondolkoztunk, hogy jó lenne haza menni. Pedig vadonatúj ágyúink voltak, illetve, nem tudom, újak voltak-e, de úgy néztek ki és néhányan azt mondták, hogy ilyesmit békében nem szoktak tanulásra kihúzni a helyéről.

Eprecske írt néha. Szépen tudott írni, szép, kerek betűket és így mindig tudtam, hogy egészségesek és nincs odahaza semmi baj, ami, — végeredményben — a legfontosabb. Mégis, persze, legjobb lett volna hazamenni. Hiába írja ő, hogy minden rendben van, mikor itt a tavasz, kezdődik a munka, fel kell szántani a földet, levelet gyűjteni az erdőn... meg aztán Eprecskével heverészni, tervezgetni, a gyerekekkel hancúrozni. Legokosabb ilyesmire nem is gondolni. Egyszer majd csak vége lesz.

De nem lett vége.

Emlékszem, késő délután, váratlanul parancs jött sorakozóra. Két csillagom volt abban az időben a parolin, hát jó darabig szaladgálhattam, mire összeszedtem szakaszrészemet. Végül is felsorakozott az ezred és megjelent a parancsnok is. Nagy, kövér ember volt, szigorú és szörnyen pontos, jó katona. Igen, jó katona volt — békében. „Vitézek, — mondta nekünk, mert így szokta mondani ha sorakozóban beszélt hozzánk, — az áruló kormányt elzavartuk. A haza sorsát Ófelsége, az ifjú király vette a kezébe. Beográdban felgyujtották Hitler fényképét. Bolje rat — nego pakt. Éljen a haza!” — és meghatódva saját szavaitól, forrón csókolta meg az ezredzászlót, amit a szél éppen mellette lengetett a zászlótartó kezében.

— Éljen! — dörögte az ezred és soknak lett könnyes a szeme, mikor látta ezt a jelenetet.

Elöttem a dolog akkoriban nem volt egészen világos. Igaz, előbb sose foglalkoztam mással, de magam dolgával, de akkoriban már, akartad, nem akartad megtanultál egyet s mást. Akár a cazini vásáron, vagy Krupán. de még inkább a hadseregben. Hiába akarta az ember már évekkal azelőtt mondani, hogy legfontosabb a világon, jól felszántani a földet, jó beleszántani az érett, omlós trágyát, csak gondot okozott, amikor a németek bevonultak Cseh-Szlovákiába. Aztán, ami Franciaországban, meg Lengyelországban történt, egész hihetetlennek látszott. Nem is értettem. Igaz, nem voltam soha háborúban, de gyerekkorunkban anyánk sokat mesélt róla és büszke volt rá, hogy apánk, ha már meg kellett halnia, háborúban halt meg, a hazájáért. Franciaország?! Nemigen tudtam valami sokat Franciaországról, de anyám úgy mesélte, hogy Franciaország is szövetségese volt apánknak. Kellett-e ennél több? És most is szövetségésünk lenne.

Az olaszok bevonultak Albániába.

Szerencse hogy mi, Jugoszlávia, szilárdak vagyunk és nincs mitől féltünk. Franciaország tulajdonképpen nem létezik pillanatnyilag. Cseh-szlovákia se, de mi jól élünk a németekkel, mert innen viszi a búzát, kukoricát, lábas jószágot.

Hitler? Micsoda szerzet? Azt modják, pusztítja a zsidókat. Ahová beteszi a lábát, ez az első. Hát, ami azt illeti, én se nagyon szeretem éppen a zsidókat, nem tudom, igaz-e hogy írtja őket, de ha igaz, nem kellene úgy pusztítani, mint mondják. Nem sokat láttam belőlük életemben. Évente járt oda Talinba egy-kettő, ősz felé, amikor kibérelték a gesztenye erdőt. Persze nem a fákat, mert Talinba a fa nem volt eladó, hanem csak a termést. Nem szerettem őket, mert mindig olcsón vették a gesztenyét és biztosan sokat kerestek rajta, de ha meggondolom, ez nem olyan nagy bűn, hogy pusztítani kellene őket. Általában, ez a Hitler? ... nem tudom. Félelem-e, undor-e? Szóval, akár hogy vesszük, gyűlöletes ember.

Azt hiszem, nem csak én, más is így érzett és talán azért is dörögtek úgy, hogy „éljen“, azon a márciusi napon.

Hanem másnap kicsit összezavart megint, hogy Sárícs hadnagy egész másról beszélt, mint tegnap az ezredes. Elméleti óránk lett volna, ő azonban, amikor oda ült közénk az ágyúfészek előtt egy tuskóra, azt mondta, most már úgyis itt a háború a nyakunkon, nincs értelme előadásokat tartani, hanem inkább beszéljessünk.

Beszélgettünk. Elmondta, hogy a németeknek senki nem állhat el lent és ez természetes. Hitler megtisztította az orszagát mindenféle saktól és most tiszta vérű, nemes fajú emberek állnak szembe akár milyen keverékekkel. Ilyen hatalom legyőzhetetlen.

Nem szerettem, amit beszélt és nem tetszett, amiket mondott. Szomszédommal kezdtem beszélgetni.

Abban azonban igaza lett, hogy pár nap múlva kezdtünk csomagolni. Sok magyarázatra nem volt szükség. Új ruhát kaptunk, ki kellett javítani a hibákat a felszerelésen, minden hiányt pótolni, lőszert felvételezni és elhelyezni a karrékban. Azonban sok minden nem volt. Egyik ágyúra nem jutott csákány, a másokra ásó és, bizony, a lőszerkocsik se teltek meg. Ha a karré ajtaját kinyitottam, rá volt írva, meg festve is volt sárgával és pirossal, ennyi doboz gránát, ennyi doboz gránát-srap-

nel. De nem volt se annyi doboz gránát, se annyi doboz gránát-srapnel. Majd kapunk később. És így indultunk el az állatvásártérre.

Talán túlságosan részletesen mondom el a dolgokat, de most így jutnak eszembe és ha nem mondom, félek, kihagyok valamit. Mégis, nem akarom untatni, hát mingyárt ott folytatom, amikor egyik reggel repülőgépzúgásra ébredtünk és a következő pillanatban már hatalmas robbanás rázta meg a vásárteret. Aztán a repülőgépek tovább mentek és távolabbi robbanások hallatszottak. Ekkor értem ki a barakkunkból a szabad ég alá.

Az első meglepetés után elmúlt az ijedelem is. A legszélső barakknak már nyoma se volt. Üres volt ugyan, mégis összerázkódtam. Meszszebb láttuk a sötét madarakként vijjogó zuhanóbombázókat és a repülő bombákat.

Ez április hatodika volt és a németek a rajlováci repülőteret bombázták, néhány kilométerre tőlünk.

Még azon az éccakán kivonultunk a Csengics vilára, az állomásra, teljes felszereléssel és vártunk vonatunkra. Vártunk. Elmúlt az egész éjjel, — az első háborús éccaka, aztán a hajnal, a reggel, a délelőtt. Délben állították be végre a vonatot és csigalassúsággal elindultak Bród felé.

A második háborús éjjelt már a vonatban töltöttem. Álmatlanul. Sokat gondoltam anyámra, a gyerekekre, Eprecskére és nem féltem. Nem vagyok hős, sose voltam az, de nem féltem. Úgy éreztem, ami nem sikerült a franciáknak, ami nem sikerült a lengyeleknek, nekünk sikerülni fog. Miért hittem ezt? Nem tudom. Mégis úgy hittem.

Reggel, valahol Doboj előtt megrekedtünk. Kibálás minden oldalról. Parancsok. Maradni! Kiszállni! Maradni! Kiszállni! Kivagonírozni! Bródot elfoglalták az usztások. Leszerelték a katonaságot. Nincsen ellenállás. A németek átlépték a határt és már közelednek.

Nem értem rá gondolkodni.

A lovakkal bajlódtunk. Aztán, mikor az ágyúkat akartuk kivagonírozni, lafettájuk beleékelődött a vasuti kocsi padozatába, légiriadó. Tele voltunk pillanatnyi bajokkal, idegeskedéssel, nem ért rá senki külön, magáért gondolkodni.

Végre felállt az üteg és elindulhattunk a hegyekbevált úton, a Bosna mellett.

Az ellenséges gépek folyton kísérték bennünket. Mint mikor ősszel vihar rázza a fákat, úgy hullottak ránk a géppuskák golyói, mint a falevelek. Lovaink halálra sebzetten fordultak fel, zuhantak a folyóba, magukkal rántva az ágyúkat, karrékat. Ember nem sérült meg. A bombák hullottak jobbra balra az úttól, de emberben, akkor még, nem esett kár.

Este végre egy domb mögött megpihentünk. Ott volt köztünk az ezredparancsnok is. „Esküszöm, hogy az ország területén nincs egyetlen ellenséges katona sem.“ (Hazudott-e, vagy tényleg azt hitte?) „A Drinán fogunk ellentállni. Fel a fejfel.“

Sárics hadnagy hangosan krárogott. Olyan hangosan és feltűnően, hogy mindenki ránézett. Ő pedig zavart mosollyal tette kezét szája elé.

Alvás előtt, korom sötétben, mert nem volt szabad világot gyújtani és tüzelni, még hallottam, a közelemben magyarázott valakinek, talán kisebb csoportnak. Horvátország, a nagy, szabad Horvátország már meg is nyerte a háborút.

Hallottam néhány foszlányt szavaiból és nem jelentettem fel, nem ugrottam neki és nem fojtottam bele a szót. Nem tettem semmit, úgy

tudtam, hogy oda haza ügyvéd volt. Halálosan fáradt is voltam és elaludtam.

Hajnalban gránátzapor túrta fel a tábort. Akit nem találtak el a repeszdarabok, fejletlenül szaladgált ide-oda.

— Az usztrasák!

— Németek!

Egy pillanatra megdermedtem. Aztán szaladtam ágyúnkhoz. Lekaptam csövérről a huzatot. Még hárman voltak ott az üteg legénységéből. Nem láttunk semmit. Nem tudtuk merre irányítsuk az ágyú csövet. Jobbra, balra, előre, hátra? Hol az ütegarancsnok? Hadnagy úr! Hol a szakaszparancsnok úr, ki látta?

Németek! Usztrasák! Véres fejjel, láb nélkül, karok nélkül itt egy, ott egy... a bajtársak közül. Akikkel tegnap még együtt meneteltünk. Ezt is ismerem. Azt is.

Az éktelen kiáltozás közben egyszerre csak eszembe jutott: HAZA! Haza! Haza Talinba, akár mi lesz.

Így indultam haza felé, a nélkül, hogy fegyvert emeltem volna az ellenségre.

Másnap az erdőben találkoztam szomszédfalubeliekkel, meg falumbeliekkel is, akik, akár csak én, ott hagytak csapat-papot. Kisebb, nagyobb csoportokba verődve jöttek, mentek mellettünk más katonák is. Hova? Haza!

Végül öten baktattunk Krupa irányába és nem tudtuk, mi van tulajdonképpen a háborúval, de most nem is törődünk vele. Mert nem tudtuk azt sem, mi van odahaza.

Az országot messze elkerültük és kitértünk a faluk elől is. Dugott ösvényeken jártunk, főleg éjjel és nemigen ettünk az alatt a pár nap alatt semmit. A szembejövő katonáktól kérdezősködtünk, de más ugyan úgy volt, mint mi. Legfeljebb annyit hallottunk, hogy mindenütt gyászos a csend, s legjobban elhajtani a fegyvert.

Ebből arra következtettünk, hogy nincs semmi veszély, akkor pedig elég volt a bujdosásból. Gyerünk ki az országútra és hamarabb otthon leszünk. Most már nem lehetünk messzebb tizenöt-húsz kilométernél. Kicsit tanakodtunk, nem lenne jobb mégis így folytatni az utat? Én már torkig voltam a járatlan, ismeretlen ösvények taposásával, amikor százszor mentünk körbe-körbe, végeredményben soha életemben nem bántottam senkit, engem se fog bántani senki. A többi egyetértett velem és kivágtunk a főútra. Egy óra múlva fegyveres csapat vett közre bennünket és a következő órában pár százan egy fabarakban ücsörögtünk. Foglyok voltunk.

Alig tudtunk lélekzetet venni. A faépület ajtaját ránk zárták és korom sötétben, halkán morogva, gubbasztottunk. Szerettem volna fejjel menni a barak falának. Ha az erdőben maradunk, semmi bajunk, most meg, kitudja, meddig tartanak itt bennünket.

A sötétség mindig nyomasztóbb lett, a levegő mindig fojtóbb és büzősebb. Az emberek mozgolódní kezdtek, aztán köhögni és kiabálni. Tényleg, majd megfulladtunk.

Végre kinyílt az ajtó. Őreink megengedték, hogy a barak körül, az erdő szélén friss levegőt szívjunk. Ugyan olyan katonaruha volt rajtuk, mint rajtunk, csak a sapkájukon horvát trikolórral. Így hát kinyújthatuk elgémberedett tagjainkat is. Már este lett. Pár lépésre tőlünk, a mélyben zúgott valami folyó. Miért mondom: valami folyó? Az Una.

Megismerem, megismerném álmomban is. Az én folyóm, ott folyik szomszédomban évtizedek óta. Úgy értem, mióta én élek és hallgatom és nézem és vízében mosott inget viselek. Társaim egy fa alatt feküdtek egymás mellett és szemükkel a távoli otthont akarták keresni. Én nem tudtam mellettük maradni. Nem bírom a tétlenséget és bizonytalanságot. Hol egyik, hol a másik őrt ostromoltam kérdéseimmel és ide-oda szalárgáltam.

— Mi lesz velünk? — kérdeztem.

— Mi-e? — darabig gondolkozott, jól megnézett, aztán elővette pipáját és rágyújtott. Olyan pipája volt, mint amilyent nálunk használtak. — Hát, azt hiszem, leszámolunk veletek.

Hangjában nyoma se volt gyűlöletnek, vagy izgalomnak.

Különös. Nem lepődtem meg. Meg se ijedtem. Kész volt az elhatározás. Ugyanolyan nyugodtan, természetesen született meg a fejemben, mint ez a válasz.

Odamentem a társaimhoz és leültem melléjük. Szépen elmondtam nekik, amit hallottam.

— Megyünk, — tettem hozzá. — Megyünk, Sötét van. Akármelyik pillanatban visszazavarhatnak bennünket a barakba és akkor nincs több ilyen lehetőség. Egyenként indulni, balra, lecsúszni a töltésen és az Una mellett találkozunk.

Senki se vitatkozott.

A töltés nem volt túl magas. Én indultam utolsónak. Zsebre tett kézzel jártam le-fel, mindig közelebb a tisztás széléhez, aztán, mint aki leejt valamit, hirtelen lehajoltam és már gurultam is lefelé. Észrevettem, mert kiáltozás hallatszott, majd lövöldözés. Utánunk lőttek. Ki törődött velük? Ki törődött akkor ilyesmivel?

Az Una nem nagy folyó, de vize hideg, mint a jég, sebes, mint a zuhatag és bizony mély, én pedig nem tudtam úszni. Szerencsére sok-sok sziklával tele szórva az én Unám és ez most jól jött. A parton találtunk egy hosszú, kidöntött fenyőt. Azt felemeltük és vittük, vittük, míg megint találtunk egyet. Az első fenyőt lefektettük a parttól az első szikláig, egyik átkapaszkodott, átvitte a másik fenyő végét és megemelte. Másik itt tartotta, a parton, ugyan olyan magasan. Így mentünk odáig: az első fenyő a palló, a másik a korlát. Aztán a következő szirtig ugyanez a játék. Meg még egyszer. Keserves dolog volt, lépésről-lépésre jutottunk csak közelebb a másik parthoz, de közelebb jutottunk és hajnalban Talinban voltam.

Otthon minden rendben volt, csak bátyám hiányzott, akiről nem tudott senki semmit. (Később valaki látta egy fogolytranszporttal észak felé utazni.) Én nem meséltem egy szóval se, hogy kerültem haza, csak neki láttam a munkának.

Eprecske szép volt, mint mindig és jó, mint azelőtt és bátyám helyett segített nekem szántani. Aztán a gyerekeket is rendben tartotta és este, ha például kedveskedni akart nekem, akkor levacsát készített.

A gesztenye-vermet még a múlt hónap elején felbontották és így fogytán volt, de kukorica akadt elég és a tejfelben sem volt hiány. Mégis, kellett volna egy s más és ha halogattam is, csak készültem a vásárra Cazinba. Eprecske nem jöhetett velem, hát este, az ágyban fekve kioktatott, hogyan igyekezzem eladni a két birkát, mennyit kérjek egyikért, mennyit a másikért és mégis, mennyiért adhatom oda, ha már minden kötél szakad.

Én hanyatt feküdtem, karom a fejem alatt. Eprecske féloldalt, kezére támaszkodva, másik kezével pedig mutogatva az orrom előtt, mint valami komoly tanítókisasszony. Meg kellett fognom a kezét, mert így nem láthattam rendesen a száját, meg a szemét. Egyáltalán nem érdekelt, hogy mit magyaráz, amikor mellettem fekszik, csak a szája érdekelt, meg a szeme, meg Eprecske, úgy ahogy volt.

Szóval így beszélgettünk és sokáig fennmaradtunk, míg aztán anyám jött be a szobába. Pedig nemigen szokott ilyenkor benyitni hozzánk.

— Azt gondoltam, — mondta, — hogy holnap mégse mész a vásárra.

— De kell egy és más.

— Mindegy. Nem mész.

Lám, Eprecske hiába magyarázott. Ha anyám azt mondja, hogy nincs vásár, akkor nincs és én otthon is maradtam.

Másnap este egyetlen férfi se jött haza Cazinból azok közül, akik a vásárra mentek. Az asszonyok se jöttek haza mindannyian. Megtudtuk, hogy az usztaák körülfogták a vásárteret és a férfiakat az iskolába terelték. Az asszonyok egy része ott maradt a nagy téren, a többi haza jött élelemért, pokrócért, meg tanácsért. Aztán mentek vissza.

Jajgatva, hajukat tépve jöttek újra haza, mint az örültek.

Az iskolánál nem fogadták el az élelmet.

— Nem kell már azoknak semmi, — mondták nekik.

Így aztán alig maradt Talinban férfiember.

Volt nekünk, a mi falunknak, egy büszkesége: egy vörös hárs. Ki tudná megmondani hogy és mikor került oda a főtér közepére? Mikor tavasszal kizöldülnek a földek, meg kizöldül az erdő, a vörös hárs is kipirul. Olyan a koronája, mint mondjuk egy lángba borult méhkas az óriások országában. Csodaszép fa a vörös hárs, aki már látott olyat, tudja. Ha valakinek eszébe jutna lepörkölni szívszínű és szívalaku leveleit (ez a bolondság csak úgy ötlött a fejembe, mert akkoriban kis erdő-tűz is volt a közelünkben), azt hiszem, ez a fa csupaszabbá válna, mint akár melyik másik, akár milyen derék bükk, kőris, tölgy, vagy nem is tudom, melyik.

Ilyen megcsupaszodott vörös hárs lett Talinból, csak ezt akartam mondani. Szomorú, néma, elhagyott — kihalt. Tényleg kihalt. Még csak sírás se hallatszott többet. Olyan némán kapáltuk a kukoricát, mintha megbolondultunk volna és a temetőt ültettük volna vele és most ott egyeznök. Rajtam kívül még csak egyetlen férfi ember dolgozott a földeken: Radics Vúle. A többi kapa fölé hajlott árnyék csak asszonykép volt meg gyerek. Néha arra gondoltam: tán jobb lett volna, ha én is elmegyek arra a vásárra? Csak Eprecske ne lett volna olyan aggodó szemű, meg a kölykök nagyobbak lettek volna. Meg, csak ne szerettem volna őket olyan nagyon. Így hát, szívem legmélyén, mégse sajnáltam őszintén, hogy nem voltam azon a halálos vásáron.

Mondtam már, hogy földünk a völgyben feküdt, mint egész Talin, házunk meg, szinte úgy, a dombon, kőhajításnyira az erdő előtt. Azért van ez így, mert hát ősszel, amikor legnehezebb a kocsit húzni, a tele trágás kocsival vígan halad lefelé a jószág, vissza meg üresen húzza a kordélyt. Aztán onnan fentről jól belátni az egész völgyet, merre dolgozik, merre van az ember? Ez is kell néha.

Egy napon, míg lent dolgoztam a földön, anyám szólított a házból. Meghallottam a hangját, mert ha ő kiáltott, az messze hallatszott.

Láttam, erősen integet. Gondoltam, talán valami baj van, hát teljes erőmből igyekeztem felfelé a dombon. Az éccaka nagy eső volt, a sár ragadt lábbelimhez, jól megizzadtam, mire felértem.

Nem beszélt sokat, betuszkolt a szobába, aztán az ablakon keresztül mutatott arra a két jelenségre, mely Petrovác felől, a szántóföldeken keresztül igyekezett nyilvánvalóan Talin irányába. Még csak jókora két pont voltak, de mindig nagyobbá és nagyobbá váltak.

— Ezek érted jönnek!

Éreztem, hogy igaza van. Anyámnak mindig igaza volt. Nemcsak a cazini vásárral. Így volt ez mindig, mióta csak emlékszem. Úgy látszik, egyszer, egyetlen egyszer tévedett életében és ilyen asszony többet az életben nem is tévedhetett. . . Ezek a vetéseken át jönnek, hogy meglepjenek. Az út felől már valaki régen hozta volna a hírt. De hát, mondtam, nálunk a házak dombra épültek, ahonnan messzire ellátni.

Anyám kezembe nyomta a puskát, amellyel ő, amíg mi gyerekek voltunk, a házat őrizte.

— Velünk ne törődj, a puskára neked lesz szükséged. Mi majd megleszünk. — Miután megveregette vállamat, Eprecskét hívta.

Nem akartam elérzékenyedni és Eprecske is hősiesen viselkedett.

— A gyerekektől nem kell búcsúznod, — mondta, — még kikotyogának, hogy itt voltál és merre mentél. — Ilyen asszony volt Eprecske. Több esze volt néha mint nekem.

A hátsó ajtón mentem ki apám és anyám házából, a mi házunkból. Eprecske elkísért az erdőig tartó rövid utacskán. Hallgattunk. Mit is beszélhettünk volna ez alatt az ötven lépés alatt? Csak magamban gondoltam: „Eprecske, milyen szép lehetett volna ez a mi életünk! Talán még szép is lesz egyszer. Tudod-e, mennyire szeretlek?” — És hallottam, mintha némán ezt felelte volna: „Én is szeretlek téged.”

Este már újra nálam volt. Ismertük az erdőt, mint a saját házunkat. Ismertük minden zegét-zugát, hiszen a miénk volt, megtalálta egy-kettőre. Jó darab birkahúst hozott frissen sütve és elmondta, hogy azok tényleg engem kerestek. Feltúrták az egész házat, s mivel nem találtak, azt mondták, másnap visszajönnek értem.

Míg ültünk egy fa alatt és én ettem a meleg húst, Vüle jött oda hozzánk, aztán Mandics Drágán és mások is. Ismerősök, meg idegenek. Lám, vagyunk itt néhányan. Nini, még olyanok is, akikről azt hittük, hogy Cazinban hagyták a fogukat.

Elmult egy hét, aztán mégegy. Az usztasák állandóan az erdő körül cserkésztek és így nem maradhattunk ilyen közel a faluhoz. Beljebb kellett húzódnunk, ahová nem mertek utánunk jönni. Akkor még szörnyen gyáva volt mind, nem merészkedtek tovább az első erdőszéli fánál és onnan adtak le sortüzet vaktából. Vüle azonban úgy gondolta, odébb kell állnunk, mert nincs fegyverünk és ha egyszer nekünk zavarják őket, megjárhatjuk.

Talán húszan lehattunk, ide számítva két asszonyt is a szomszéd faluból, azonban csak nekem volt egy puskám és Vülének egy revolvere. más fegyverünk nem volt. Így hát tényleg beljebb indultunk, ahogy megbeszéltük, hogy abban a mélyedésben üssünk tanyát, ami fél napi járásra volna Talintól. Az üreget felülről, félkörben erdős domb védte, míg alattunk, a hirtelen meredekké vált lejtőn senki sem közelíthette meg a táborot.

Eprecske ide már nem jöhetett sűrűn. Néha, lopva, éccaka azért mégis eljött.

Ekkoriban csatlakozott hozzánk Íve, aki még április óta bujkált és esze ágában se volt haza menni. Még mindig ugyanaz a katonaruha volt rajta, mint április közepén, amikor letettük a fegyvert, illetve ő nem is tette le a magáét. Ezáltal aztán most már hármunknak volt fegyvere. — Mint mesélte, bevonulásáig Rudnikban dolgozott és reméli, hamarosan megindul az általános felkelés. Persze ez a két dolog nem tartozik össze, de úgy mondom el, ahogy ő mondta. Pontosan ezekkel a szavakkal. Vannak szavak, melyek megmaradnak az ember emlékezetében.

— Én Rudnikban dolgoztam, mindegy, hamarosan megindul a felkelés.

Természetesen nem hittem neki, ha nem tartottam egészen bolondnak. Viszont Vüle elhitte minden szavát.

— Micsoda felkelés? Petrovától Cázinig állandóan vonulnak fel az olaszok. Egész Bosznia tele usztasákkal, meg németekkel. Mi csoda felkelés? Ki fog harcolni és mivel?

Ahogy beszéltem, minden szónál világosabban láttam, hogy igazam van. Szerettem volna, amit mondott, de szinte kínoztam magam a lehetőség elemzésével. Kínoztam magam, mert láttam, hogy lehetetlen, mert láttam, hogy egyedül vagyunk maroknyian, mint ahogy maroknyian lehetnek, ha vannak másutt is olyan kiveretek, mint mi.

Nehezen viseltem el az erdei életet, olyan közel és mégis olyan messze Talintól, a falumtól, enyéimtől. Ezerszer jutott eszembe, hogy holnap haza megyek és ugyan annyiszor vetettem el ezt a gondolatot. Mégis, végül is csaknem végrehajtottam elhatározásomat, nem törődve vele, mi lesz a következménye. Akkor már Eprecske egyáltalán nem jött és tudtam, Íve tiltotta el a látogatásokat, mert a falut figyelték, kémlelték. Tehát, majdnem tovább mentem már az egyszerű elhatározásnál, mikor Íve indítványára elhatároztam, hogy átkelünk az Unán és Podgrmcenra járjuk az ő „felkelését”. Átkozott felkelés. Majd egy puskával megyünk a németeknek. Ívót azonban nem lehetett ilyesmivel kihozni a sodrából. Sokkal gyökeresebben bízott a maga örültségében, mint én az én meggyőződésemben, hogy az egész csak ideiglenes: bujkálás a mi részünkről, amíg nem történik valami.

— Te csak gyere velünk, — mondta, — majd odahozzuk a családotkat is, mert amott nincsenek biztonságban.

Ezzel legyőzött.

— Podgrmcen mindenki biztonságban lesz, — tette hozzá végül.

Itt már egész kis csapat vált belőlünk, voltunk vagy ötvenen és Íve, aki mindenre gondolt, még őriséget is szervezett, mely részben felderített, részben a tábort biztosította. Gyakorlatoztunk is, akár csak regruta koromban. Azt mondta, erre szükség van, mert hamarosan akcióba lépünk. Az ellenség a főúton vonul fel, s mi át fogjuk vágni ezt a közlekedési vonalat. Ott fogunk ártani nekik, ahol tudunk. Tíz, száz, ezer ilyen csoport, mint a miénk, hihetetlen veszteséget tud rájuk mérni.

Az első támadásban nem vettem részt. Nem hívtak és magamtól nem jelentkeztem. De a támadás sikerült és a többi fegyverrel megrakodva tért vissza.

Nem telt bele egy hét és az országúton csak akkor vonulhatott át ellenséges alakulat, ha nem kaptunk parancsot támadásra. A mieink azonban még mindig Talinban voltak és én éreztem, ha tettünk is va-

lamit, ha el is értünk már valamit, ezzel mégse megyünk semmire. A búza már sárgult a lejtőn, s ha, elrejtőzve a gabonában, a lent dübörgő tankok szakadatlan sorát néztem, akarva, nem akarva, arra kellett gondolnom, hogy tulajdonképpen mire való ez a mi egész hűhónk? Mit számítunk mi végeredményben ezekkel a szörnyetegekkel szemben. Ha egyszer nekivágnak a tábornak, mindennek vége lesz. Ki jön utánunk, ki veszi fel a harcot, hol van a nép ezrekre menő tömege, amely, talán, talán reményt adhat a harcra?

Aztán megérkeztek az első talini menekültek. Tutajon keltek át az Unán. Fiatal hárs háncsával összekötözött ajtók volt a tutaj, s amit tudtak, magukkal hoztak ezen az alkalmatosságon. Ez volt nekem a legfontosabb. Most már közeledett az én napom is. Holnap. Holnap megyünk Eprecskéért, anyámért, a gyermekekért.

Hárman voltunk. Én, Íve és Vüle. Szürkület után áteveztünk tutajunkkal a vízen, aztán nekivágtunk a földeknek. Csak néhány óra és mindannyian együtt leszünk. Még pár perc, s ha majd a messzeségben, a sötét éccakában is meglátom a még sötétebb foltokat, vagy nem is látom, csak megérezem a házacskák árnyát, — ez lesz az én falum, az én házam.

Mintha a hajnali nap világítana. Elszámítottuk az időt?! Rohanni kezdtem.

Lángok! Fáklyák! Nem fáklyák! Házak!

Talin lángokban állt. Úgy, ahogy épült az erdő szélén, mint szabályos gyöngysor, minden ház lángokban.

Ott égett bent az újjáépített házban az én egész világom.

Lehet, hogy bolondnak hittek. Lehet: az is voltam. Nem láttam, nem hallottam többé semmit. Csak ültem és motyogtam.

A buza érett kalásza súlyosan bólingat a szélben. Jól ismerem ezt a képet. A zenéjét is jól ismerem. Mikor valaha vágtam a rendet, Eprecske hajladozott utánam és kötötte kérébe... Egyik gyerek vízárt szaladt. A többi is szaladt, vagy tipegett utána. Anyám a nyitott tűzhely paraszát kaparta össze. Kenyeret sütött a most örölt kukoricából.

Aztán mi lesz, ha bátyám, aki rám úgy vigyázott, mint valami gyerekre, egyszer visszajön, egyszer összetalálkozunk és megkérdezi, vigyáztam-e én az övéire?

És mire való ez az egész? Népfelkelésről beszélnek, papolnak, hazudnak? Hol a forradalom, hol vannak a harcosok, a katonák, akik majd ellentállnak?

Nem gyűlöllek, Íve, csak haragszom rád, mert buta vagy. Igazán nem gyűlöllek, mert te megtetted, amit birtál. Még el is jöttél velem, pedig mással nem mentél. Éppen azért, mert nem gyűlöllek, szeretném megmagyarázni neked, hogy mit akarsz, te, kis nyavalyás, akinek a világ legnagyobb hatalma lép éppen a torkára. Hol a te erőd? Szamár vagy. A nép, az összetartás, a legyőzhetetlen nemzet... mi mindent el nem mondtál? Tudod, hol az erőd? A lángokban. Ott az erőd, ahol anyámra, feleségemre, gyerekeimre rágyújtották a házat és gépfegyverrel őriztek minden kijáratot: tessék választani: tűz, vagy gépfegyver?

Nem az fáj, hogy elpusztultak. Hidd el. Olyan sokan elpusztultak és én is elpusztulok. Az fáj, ahogy elpusztultak.

Tudd meg, azért maradok veled, mert meg akarok halni és tisztán látom, hogy most már nem tart sokáig az egész. Oda is mehetnek és biztosan felakasztanának, de gyáva vagyok. Félek, hogy elárulnálak benne-

teket. Nem attól félek, hogy meghalok, hanem, ha sokáig kínoznának, talán bevallanám, hogy nem vagyunk többen ötvennél. Miért vagyok gyáva? Azért vagyok gyáva, mert ötvenen vagyunk. Ezért. Kevesen vagyunk, senki vagyunk.

Persze, ezeket a szavakat sose mondtam ki, csak gondoltam és elhatároztam, hogy megmondom. De sose kerültem odáig.

Hát ezért nem megyek én többet oda, — fejezte be társam a történetet.

Pár napig megint hallgattunk. Túlságosan megrázott ez az elbeszélés és őt is túlságosan megviselte. Azután megint ő kezdte:

Mégse szeretném befejezni a dolgot, úgy, ahogy befejeztem. Amint látja nem haltam meg és talán erről is kellene mondani egyet s mást. Illetve inkább meg szeretném magyarázni, mikor és miért történt bennem a váltózás. Nem is lenne helyes, se igazságos, ha ilyen borúsan végezném életem történetének ezt a részét. Engedje meg hát, hogy tényleg befejezzem, amit elkezdtem, hogy elmondjam végig ezt a fejezetet.

Örültem, hogy megszólalt. Hangja most sokkal derűsebb volt, mint utolsó beszélgetésünkkor.

Így folytatta:

Sokáig tartott ez az én kicsit zavarodott állapotom, amiről utóljára beszéltem. Ültem és gondolkoztam és láttam pontosan, hogy az egésznek semmi értelme. Nem egyszer ugrottam talpra azzal az elhatározással: elég volt, megyek és jelentkezem. A halál egyáltalán nem rémes gondolat, ha úgy sincs remény életben maradni. Ha pedig arra gondoltam, amit Talin pusztulásánál éreztem, szinte alig vártam véget vetni az életnek. Áprilisban, az összeomláskor még könnyű volt. Ott hagyunk ugyan csapat-papot, de h a z a mentünk, most pedig nincs többet h a z a.

Egyszer Íve magához hívatott.

— Nem jól van ez így, — mondta. — Szörnyű volt, ami történt, de nem segíthetünk rajta. Azonban segíthetünk azokon, akik még élnek. Szedd össze magad. Értsd meg, hogy bosszút kell állnunk és bosszút fogsz állni.

Előbb csak néztem rá. Akkor, először, gyűlölettel ezért a bolond beszédért. Neki tudtam volna ugrani. Aztán legyintettem és szó nélkül ott akartam hagyni. Mégis visszafordultam:

— Gondolod, hogy mi fogunk bosszút állni, akik itt bújkálunk?

— Mi, — felelte, — te, meg én, meg a többi, az egész ország.

Ott hagytam. Vagy hazudik és akkor utálok, mert utálok a hazugságot, vagy bolond. Így valahogy beszélt öt perccel az összeomlás előtt áprilisban a parancsnok is.

Utánam jött.

— Ne hidd, hogy csak miattad magyarázok ennyit. Miattad is, de inkább azért, mert a te lélektelenséged veszélyes és ragadós lehet. Olyan vagy, mint aki lemondott mindenről és ez nagy baj a mi helyzetünkben. Érted?

— Értem.

— Hát, ha érted, gondold meg. Mi senkit se kényszerítünk, hogy küzdjön velünk.

— Gondolom, hogy elmegyek, — feleltem és otthagytam.

Másnap szedtem a sátorfámat. Még nem döntöttem, hogy mit teszek, csak a tábort akartam elhagyni. Podgrmecsek elég nagy, jól elférünk, amíg történik valami.

Az éjjelt már magam töltöttem. Ha nem is jutottam messze, már nem tartoztam közéjük.

Különösen sötét éccaka volt. Holdtalan és felhős. Lefeküdtem az egyik fa alá, a lankás dombon és aludni próbáltam. Talán el is aludtam, talán csak félálomban feküdtem? Azt hiszem kicsit aludtam, kicsit félálomban virrasztottam, meg megint elaludtam. Nem gondolkoztam és nem tervezgettem. Szörnyen, leírhatatlanul kimerült voltam.

Nem volt szél, mégis zúgott, zizegett egész éjjel a búza lejjebb a völgyben, mintha vihar borzolta volna. Azt hallgattam. Néha, úgy rémlett, árnyak jelennek meg a szemem előtt. Kár, hogy nem visszatérő lelkek. Kár, hogy nem tudok félni. Kár, hogy nem az ellenség árnyéka és egy-kettő végezze velem.

Aztán tényleg elnyomott az álom.

Alig hajnalodott.

Hűvös esőcseppek gurultak végig arcomon, nyakamon és felébresztettek. Fájt minden tagom és nem tudtam, talán nem is akartam megmozdulni, csak így feküdni, mosakodni a rámhulló, hideg hajnali esőben.

Akkor valami különös változást vettem észre. Első pillanatban nem is tudtam, mit, csak láttam, éreztem, hogy körülöttem valahogy más világ van... Aztán rájöttem... a búza...

Ahol még tegnap, le a völgyig, az útig végeláthatatlan buzatáblák voltak, most pusztá tarló fekszik. Becsuktam és megint kinyitottam a szememet. Nem tévedtem. eltűntek a buzatáblák és így fekvé is lelátni most az országútra.

Mi történt? Hol vagyok?

Felültem.

Ugyanaz a kép. Sehol egy szál kalász. Tarló. Amerre csak látni. Lefelé, északra, nyugatnak... keletnek... Keletnek...

Most már talpra ugrottam. Ott, kelet felé száz, meg száz szürkületbe vesző jelenség halad, s mindegyiknek a hátán egy-egy kéve búza. Görnyedve viszik a hatalmas kévéket az erdő felé és ott elvesznek a fák között.

Most újak tűnnek fel. Sietve haladnak a meredek lejtőn és közben nevetgélnek. Szaporán szedik a lábukat és vonulnak libasorban a többi után.

Megértettem.

Ezek az éccaka learatták a lejtőt az ellenség elől. Gyerekek, asszonyok, öregek. Learatták a kenyeret és viszik a hátukon, hurcolják, cipelelik, rejtegetik, hogy egy falat ne jusson belőle a gyilkosoknak.

Igen. Megértettem.

— Íve! — kiáltottam el magam. — Itt vagyok! Itt vagyok!

Rohanni kezdtem vissza a tábor felé. Rohantam és kiabáltam, mintha attól féltene volna, hogy itthagynak, magamra hagynak, most, amikor találkoztam az én egész, lázadó, leigázhatatlan, szerelmes népemmel.

— Ez még hozzá tartozott az én történetemhez.

Quasimodo B. István